

MARIA DĘBOWSKA

KUL

ARCHIWA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W OSTATNIM STULECIU

WPROWADZENIE

Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce jako wyspecjalizowane instytucje, powołane do gromadzenia, zabezpieczania, opracowywania oraz trwałego przechowywania i udostępniania materiałów archiwalnych¹ cieszą się prawie stuletnią tradycją.

Przed bez mała stu laty, po utworzeniu niepodległego państwa polskiego, rozpoczął się w poszczególnych diecezjach Kościoła katolickiego w Polsce proces organizowania archiwów, jako instytucji niezależnych od kancelarii i składnic akt. Proces ten, rozpoczęty już tak wiele lat temu, do dzisiaj praktycznie nie został zakończony². Tego typu działania zaczęły się pierwotnie w odniesieniu do archiwów diecezjalnych. W okresie międzywojennym z kuriami diecezjalnymi związani byli najbardziej aktywni działacze zaangażowani na polu tworzenia wyspecjalizowanych instytucji, które miały przejąć opiekę nad materiałami archiwalnymi zgromadzonymi w registraturach kurialnych, a pozostającymi poza zainteresowaniem kurialistów ze względu na ich nieprzydatność do bieżącego urzędowania. Z pewnością przykład

¹ Zob. *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 19. Bohdan Ryszewski określa pojęciem „archiwum historyczne” zespół archiwalny, grupę zespołów archiwalnych lub zbiór powstały jako wytwór działalności instytucji już nieistniejącej. Zaproponował wprowadzenie poziomu archiwum historycznego jako jednego z elementów w strukturze zasobu archiwów przechowujących materiały archiwalne, B. Ryszewski, *Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994, s. 20.

² R. Kufel, *Powstanie archiwów kościelnych w Polsce. Zarys problematyki*, „Adhibenda”, nr 1 (2014) s. 71-88. Pierwsze archiwa historyczne zaczęto tworzyć na zachodzie Europy już pod koniec XVIII wieku, a więc ponad dwieście lat temu. Jednak ograniczenia w działalności Kościoła katolickiego na ziemiach polskich pod zaborami nie sprzyjały podejmowaniu takich inicjatyw. Jeszcze niektóre diecezje oraz zakony i zgromadzenia zakonne (męskie i żeńskie) nie mają w pełni zorganizowanego archiwum historycznego.

szedł z instytucji państwowych. Także archiwiści świeccy zaangażowali się w akcję mającą na celu propagowanie tworzenia wyspecjalizowanych instytucji dla opieki nad materiałami archiwalnymi, wytworzonymi w ciągu wielu wieków przez różne instytucje Kościoła katolickiego w Polsce, a stanowiącymi bogaty materiał do badań nad przeszłością narodu polskiego, związanego z Kościołem katolickim od chwili przyjęcia chrztu przez Mieszka I.

Termin „archiwa Kościoła katolickiego w Polsce” jest bardzo pojemny. Ze względu na twórcę i właściciela, obejmuje on archiwa diecezjalne i zakonne (zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich) – zarówno te wytworzone, jak i przechowujące. Niniejsze opracowanie – będące próbą podsumowania dotychczasowego stanu wiedzy o historycznych archiwach Kościoła katolickiego w Polsce, zarówno diecezjalnych, jak i zakonnych, ich dziejach i dorobku – jest poświęcone kościelnemu archiwum przechowującym; w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku użyto na ich określenie terminu „archiwa historyczne”³.

W ramach porządkowania wiedzy o kościelnych archiwach historycznych należałoby na początek poczynić pewne sprostowania. Wielokrotnie powtarzana jest teza, jakoby obecnie istniejące archiwa (instytucje) były li tylko kontynuacją składnic akt (registratur) różnych instytucji kościelnych. Tego błędu nie należy powielać, gdyż poszczególne registry weszły – jako zespoły archiwalne – w skład zasobu właściwych archiwów historycznych. Chociaż taka konstatacja, jakoby jakieś archiwum powstało w chwili erygowania na przykład diecezji, wcale nie musi być z gruntu nieprawdziwa. Zdarza się bowiem, zwłaszcza w dwóch ostatnich dziesięciokach lat, iż wkrótce po erygowaniu diecezji, wśród szeregu nowo powoływanych do życia instytucji diecezjalnych tworzone jest także historyczne archiwum diecezjalne. Ale z bieżącymi aktami wytwarzanymi i gromadzonymi w poszczególnych kancelariach ma ono na razie niewiele wspólnego; poza ingerencją archiwisty we właściwą pracę kancelarii jako organizatora przyszłych, przeznaczonych do zarchiwizowania akt. Archiwa wytworzone w ciągu wieków stanowią zasób archiwów przechowujących, stąd informacje o nich winny znaleźć się w miejscu omawiania zasobu kościelnych archiwów historycznych⁴.

Po powołaniu do istnienia danej diecezji, tworzona jest podstawowa instytucja diecezjalna, jaką jest kuria diecezjalna. W każdej takiej instytucji funkcjonuje od samego początku kancelaria, która jest odpowiedzialna za całość dokumentacji (odziedziczonej, wytwarzanej, wpływającej) związanej z powstaniem i trwaniem

³ KPK, kan. 491 § 2: „Biskup diecezjalny winien zatroszczyć się także o utworzenie archiwum historycznego, w którym strzeżono by pilnie dokumenty posiadające walor historyczny, uporządkowane systematycznie”. Zob. A. Weiss, *Archiwa kościelne w „Codex iuris canonici” papieża Jana Pawła II*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 31 (1984) z. 4, s. 115-124. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku nie odnosi się do tego typu archiwów.

⁴ A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich. Część I – Do wybuchu I wojny światowej*, Toruń 1974, s. 62-71 i 133-137 omówił archiwa wytworzone i ich losy; to samo dotyczy podręcznika H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 231-238, 297-301.

diecezji. Zwykle jest to dokumentacja bieżąca, niezbędna do załatwiania poszczególnych spraw związanych z funkcjonowaniem całości diecezji (instytucji, organizacji, parafii itd.). Wraz z upływem lat, po zakończeniu danej sprawy, zgromadzone akta są przekazywane do składnicy kurii diecezjalnej. Ale ani kancelaria, ani składnica akt (archiwum kurii) nie może być nazywana diecezjalnym archiwum historycznym, bo takim nie są ani akta bieżące kurii diecezjalnej, ani jej składnica akt; po zarchiwizowaniu tworzą one w zasobie danego archiwum zespół pod nazwą Kuria (Archi) diecezjalna (lub Archidiecezjalna) z nazwą stolicy diecezji.

Historyczne archiwum (archiwum akt dawnych) powstaje dopiero w momencie powołania go do życia specjalnym dokumentem erekcyjnym, wydanym przez biskupa diecezjalnego (przełożonych zakonnych) oraz nadaniem mu nazwy, statutu i regulaminu, a także mianowania osoby odpowiedzialnej za jej funkcjonowanie – dyrektora, kierownika. Dopiero do takiej instytucji przekazywane są akta ze składnicy akt, akta wycofane z bieżącej działalności, a nadające się do zarchiwizowania – po upływie określonego czasu dla różnych rodzajów akt. Archiwum takie powstaje w oderwaniu (ale nie w wyniku jakoby wydzielenia się z registratur czy kancelarii⁵) od bieżących registratur poszczególnych urzędów i instytucji kościelnych po to, aby gromadzić akta nie jednej, ale wielu składnic akt (registratur) urzędów i instytucji kościelnych z terenu jednej diecezji lub prowincji zakonnej. Jedynie na bazie archiwaliów wytworzonych w klasztorach autonomicznych, po przyjęciu linii granicznej pomiędzy materiałami archiwalnymi (niepotrzebnymi do bieżącego funkcjonowania danego klasztoru) a materiałami niezbędnymi do bieżącego zarządzania) może powstać własne archiwum historyczne, z założenia jednozespołowe, a w przypadku wielozespołowych – zespół archiwalny macierzystego konwentu jest zazwyczaj największy.

PERIODYZACJA DZIEJÓW TWORZENIA KOŚCIELNYCH ARCHIWÓW HISTORYCZNYCH

Proces powstawania kościelnych archiwów historycznych (instytucji) rozpoczął się w okresie międzywojennym i trwa do dzisiaj, z przerwą na lata drugiej wojny światowej. W okresie międzywojennym przemiany dokonywały się we współpracy duchownych i świeckich archiwistów oraz historyków. Takiej współpracy nie mogło być w okresie istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Natomiast po 1989 roku

⁵ Zob. np. J. Dziwoki, *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013, s. 289 – „Wówczas [w okresie międzywojennym – M.D.] mimo wiekowej tradycji funkcjonowania archiwów kościelnych dopiero rozpoczęto proces wydzielenia ich ze struktury kancelarii. W większości diecezji archiwa diecezjalne stanowiły wciąż integralne części kancelarii lub kurii diecezjalnej jako komórki organizacyjne”.

wrócono już bez obaw do dobrej tradycji z okresu międzywojennego. Znikły bariery, które uniemożliwiały w okresie PRL oficjalne kontakty pracowników archiwów kościelnych i pracowników archiwów państwowych.

Powstawanie kościelnych archiwów historycznych można (i należałoby) pokazać na przestrzeni trzech etapów, obejmujących następujące okresy:

1. lata międzywojenne (1918-1939),
2. okres od zakończenia drugiej wojny światowej do czasu przemian ustrojowych państwa polskiego (1945-1989),
3. okres najnowszy (po 1989 roku).

OKRES MIĘDZYWOJENNY

Lata II Rzeczypospolitej są niezwykle ważne dla dalszego rozwoju archiwów Kościoła katolickiego w Polsce. Na ten okres przypadają początki tworzenia kościelnych archiwów historycznych jako samoistnych instytucji⁶. Państwowe archiwa historyczne były dla nich wzorem, chociaż dopiero po odzyskaniu przez państwo niepodległości mogły one zacząć nadrabiać zaległości spowodowane brakiem wolności okresu zaborów. Jednak w połowie lat dwudziestych (1924) istniała już sieć państwowych archiwów historycznych, która obejmowała dwadzieścia archiwów zarządzanych przez ówczesne władze archiwalne – Wydział Archiwów Państwowych⁷. Historycy i archiwiści świeccy świadomi byli wartości materiałów archiwalnych przechowywanych w różnych instytucjach kościelnych do badania przeszłości narodu polskiego. Stąd także i oni włączyli się w propagowanie idei reformy archiwów kościelnych. Do idei współpracy z duchownymi na rzecz zmian w archiwistyce kościelnej przywiązywano ogromną wagę. Znaczenie tych zmian podkreślił Kazimierz Konarski, autor pierwszego polskiego podręcznika z archiwistyki⁸: „ma to duże znaczenie dla Kościoła, któremu akcja ta ułatwi uporządkowanie i należyte ocenienie ogromnego działa jego bogactw, ma niemniejsze znaczenie i dla archiwistyki świeckiej, ile że prowadzi do stworzenia w kraju gęstej sieci placówek opieki nad archiwiami, co z kolei nie może nie oddziaływać dodatnio na podniesienie się ogólnej kultury archiwalnej w Polsce”⁹.

⁶ Temu etapowi w procesie tworzenia historycznych archiwów kościelnych w Polsce zostało już poświęcone odrębne opracowanie – zob. M. Dębowska, *Archiwa Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), t. 92 (2009) s. 39-51. W tym miejscu zostaną więc przywołane tylko najważniejsze ustalenia.

⁷ I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006, s. 105.

⁸ K. Konarski, *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania*, Warszawa 1929.

⁹ K. Konarski, *Z archiwistyki kościelnej. Ateneum Kapłańskie*, „Archeion”, t. 15 (1937-1939) s. 127.

Dyskusję dotyczącą reformy archiwów kościelnych w Polsce międzywojennej rozpoczął Kazimierz Kaczmarczyk, dyrektor Archiwum Państwowego w Poznaniu. Okazję do wystąpienia na rzecz tworzenia archiwów kościelnych nowego typu (wyspecjalizowanych instytucji) stworzył IV Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Poznaniu w 1925 roku. Kazimierz Kaczmarczyk wygłosił wówczas referat zatytułowany *Organizowanie archiwów diecezjalnych*¹⁰. Referat ten w nieco krótszej formie ogłosił w dwa lata później w organie rządowym diecezji łódzkiej¹¹.

W latach międzywojennych także wśród duchownych – najczęściej wykładowców seminaryjnych – zaczęła dojrzewać myśl o umożliwieniu badaczom dostępu do bogatych materiałów archiwalnych, wytworzonych w ciągu wieków przez rozmaite instytucje i urzędy kościelne, a przechowywanych w registraturach zazwyczaj bez szczególnej wiedzy na temat ich zawartości. Zarówno podczas zjazdów historyków, jak i Związku Zakładów Teologicznych przedmiotem obrad czyniono badania nad historią Kościoła w Polsce oraz jej nauczaniem w seminariach duchownych. W dyskusjach i wnioskach zwracano uwagę na kwestie wiążące się z teorią i praktyką archiwalną. Zalecano wprowadzenie archiwistyki do *ratio studiorum* w seminariach duchownych, ustanowienie w każdej kurii diecezjalnej urzędu archiwisty, porządkowanie akt i sporządzanie inwentarzy materiałów archiwalnych, przejmowanie do archiwum diecezjalnego najstarszych akt z archiwów parafialnych, publikowanie instrukcji¹².

W dzieło propagowania idei organizowania historycznych archiwów kościelnych włączył się najbardziej energicznie historyk i archiwista przemyski ks. Jan Kwolek. W tym kontekście warto przytoczyć jego słowa, które oddają pragnienie zmian w funkcjonowaniu archiwów kościelnych po odzyskaniu przez Polskę niepodległości: „w odrodzonej Ojczyźnie pragniemy mieć także odrodzone archiwa kościelne, pragniemy ich uporządkowania i ożywienia w nich ruchu naukowego dla dobra Kościoła i Ojczyzny”¹³. Swój programowy artykuł, zatytułowany *Naukowa organizacja archiwów diecezjalnych* ogłosił po raz pierwszy na łamach „Archeionu” w 1928 roku¹⁴. Dwa lata później został on przedrukowany w dwóch czasopismach

¹⁰ K. Kaczmarczyk, *Organizowanie archiwów diecezjalnych*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925 r.*, t. 1, Lwów 1925, s. 1-7, t. 2, Lwów 1927, s. 141-143.

¹¹ K. Kaczmarczyk, *W sprawie archiwów diecezjalnych*, „Wiadomości Diecezji Łódzkiej”, 7 (1927) s. 42-46.

¹² Zob. *Pamiętnik Czwartego Zjazdu w Kielcach 20 IV – 22 IV 1927 roku*, Kielce 1927, s. 178; *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925*, t. 2: *Protokoły*, wyd. K. Tyszkowski, Lwów 1927, s. 105; J. Umiński, *Uchwały IV Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu*, „Miesięcznik Pastorski Płocki”, 21 (1926) nr 12, s. 451.

¹³ J. Kwolek, *Archiwa – przeszłości skarbnice*, „Ateneum Kapłańskie”, 21 (1935) t. 36, s. 528.

¹⁴ J. Kwolek, *Naukowa organizacja archiwów diecezjalnych*, „Archeion”, t. 4 (1928) s. 15-35.

„Nasza myśl Teologiczna”¹⁵ i „Przegląd Teologiczny”¹⁶, ale już pod tytułem: *Naukowa organizacja archiwów kościelnych*. Można domniemywać, iż ideą tworzenia archiwów jako samodzielnych instytucji objęto także archiwa zakonne.

Celem zapoznania szerszego grona archiwistów, historyków, duchowieństwa diecezjalnego z problematyką dotyczącą funkcjonowania instytucji przechowujących kościelne materiały archiwalne rozpoczęto pracę popularyzacyjną. Poruszano te kwestie na zjazdach Zakładów Teologicznych, zjazdach historyków, a w ramach diecezji – na konferencjach dekanalnych. Ukazywało się wiele publikacji w miesięcznikach diecezjalnych. Na ich łamach opublikowano kilka artykułów poświęconych kancelarii i registraturze parafialnej¹⁷. W 1935 roku redakcja „Ateneum Kapłańskiego”, doceniając wagę upowszechniania idei tworzenia archiwów kościelnych w Polsce jako instytucji naukowych, stworzyła nowy dział w tym czasopiśmie: *Z archiwistyki kościelnej*. Program tego działu zapowiadał artykuł autorstwa ks. Jana Kwołka zatytułowany *Archiwa – przeszłości skarbnice*¹⁸. Do współpracy pozyskano najwybitniejszych archiwistów i historyków z grona osób świeckich i duchownych.

Do podstawowych osiągnięć okresu międzywojennego na polu archiwistyki kościelnej należy niewątpliwie rozpoczęcie dyskusji nad ideą tworzenia archiwów jako wyspecjalizowanych instytucji przechowujących materiały archiwalne oraz wypracowanie założeń programu wcielenia jej w życie. Realnym zaś dowodem nośności tej idei było zorganizowanie do chwili wybuchu II wojny światowej sześciu archiwów diecezjalnych (po 1925 roku istniało w Polsce 21 diecezji). W zakonach i zgromadzeniach zakonnych nie wcielono jej wówczas w życie. Niemniej jednak dowodem na to, że wspomniana idea nie była obca środowiskom zakonnym było katalogowanie zbiorów. Kazimierz Kaczmarczyk wspólnie z cysterszem Gerardem Kowalskim opracowali materiały archiwalne, przechowywane w klasztorze cystersów w Mogile (katalog został wydany w Krakowie w 1919 roku¹⁹). Kaczmarczyk opracowywał także materiały archiwalne przechowywane w klasztorze paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie²⁰.

Pierwsze w II Rzeczypospolitej kościelne archiwum historyczne erygował w Poznaniu tamtejszy ordynariusz, prymas Edmund Dalbor. Dekret zatwierdzający statut

¹⁵ J. Kwolek, *Naukowa organizacja archiwów kościelnych*, „Nasza Myśl Teologiczna”, 1 (1930) s. 113-149.

¹⁶ J. Kwolek, *Naukowa organizacja archiwów kościelnych*, „Przegląd Teologiczny”, 11 (1930) s. 1-37.

¹⁷ *Księgi parafialne*, „Miesięcznik Pasterski Płocki”, 16 (1921) nr 7, s. 72-78; F. Mazurek, *Archiwum, archiwalia i kancelaria parafialna*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, 26 (1939) nr 3, s. 143-149.

¹⁸ J. Kwolek, *Archiwa – przeszłości skarbnice*, „Ateneum Kapłańskie”, 21 (1935) t. 36, s. 524-528.

¹⁹ K. Kaczmarczyk, G. Kowalski, *Katalog Archiwum Opactwa Cystersów w Mogile*, Kraków 1919.

²⁰ K. Kaczmarczyk, *Archiwum O.O. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie*, „Archeion”, t. 6-7 (1930) s. 134-135.

archiwum (opracowany przez ks. Edmunda Majkowskiego) został wydany z datą 13 października 1925 roku. Wszedł w życie 1 listopada 1925 roku. Uroczysta inauguracja działalności tego archiwum nastąpiła w dniu 27 maja 1926 roku. Kolejne archiwa powstały w Przemyślu (1927), Pelplinie (1928), Płocku (1928), Łodzi (1937, funkcję archiwum pełniło początkowo Muzeum Diecezjalne) oraz Kielcach (1939). Nie zostało formalnie erygowane archiwum archidiecezjalne we Lwowie²¹, chociaż prace nad gromadzeniem materiałów archiwalnych (w tym archiwaliów parafialnych z terenu całej archidiecezji) w budynku pałacu arcybiskupiego prowadzono na przełomie lat 20. i 30. XX wieku. Nie połączono natomiast spuścizny aktowej lwowskiej kapituły katedralnej z archiwaliami przechowywanymi w pałacu arcybiskupim we Lwowie. Zostały opracowane również inwentarze, zarówno archiwaliów przechowywanych w pałacu arcybiskupim²², jak i archiwaliów kapitulnych²³. Prace tę wykonał Stanisław Zajączkowski. W związku z rozważaniami nad tym, czy zostało erygowane historyczne archiwum archidiecezjalne we Lwowie, warto przytoczyć jego twierdzenie odnośnie do archiwum kapitulnego, gdyż potwierdza ono fakt braku we Lwowie jakiegokolwiek archiwum kościelnego, w znaczeniu samodzielnej instytucji. Nazwę „archiwum kapitulne” odniósł on do „całego zasobu archiwaliów, będących w posiadaniu Kapituły”, wzięwszy zaś pod uwagę fakt, iż – jak napisał – „opis jakiegokolwiek archiwum winien uwzględnić w równej mierze jego stronę organizacyjną (archiwum jako instytucja przechowująca akta), jak i jego zawartość (archiwalia)”, przyznał, że „Archiwum Kapituły Łacińskiej we Lwowie jako odrębna instytucja właściwie nie istnieje”²⁴, a

cały zasób Archiwum kapitulnego mieści się obecnie w lokalu dawnej kancelarii kapitulnej przy ul. Rutowskiego l. 5. Jest to właściwie tylko magazyn. Jako pracownia, w której można korzystać z archiwaliów, służy obecna kancelaria parafialna, położona w pobliżu. Archiwum nie posiada żadnego ustalonego regulaminu czy przepisów, nie ma też osobnego personelu. Opiekę nad Archiwum sprawuje każdorazowy prokurator Kapituły, którego pomocnikiem jest sekretarz kapitulny. Czynności ich odnośnie do Archiwum polegają na udzielaniu zezwoleń na przeprowadzanie badań naukowych, podejmowaniu potrzebnych archiwaliów, reponowaniu ich itd. Kwestia

²¹ Stanisław Librowski twierdzi, że archiwum lwowskie zostało „przekształcone” w 1931 roku i zalicza je (*Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1973, kol. 879) do archiwów zreorganizowanych w okresie II Rzeczypospolitej. Zob. także M. Leszczyński, *Archiwum Archidiecezjalne w Lubaczowie*, ABMK, t. 53 (1986) s. 57.

²² „Inwentarz Archiwum Archidiecezjalnego ob. łac. we Lwowie sporządził Stanisław Zajączkowski w latach 1930-1931”, mps, ss. 203, kopia w Ośrodku ABMK. S. Zajączkowski, *Archiwum Archidiecezjalne ob. łac. we Lwowie*, Lwów 1932.

²³ S. Zajączkowski, *Archiwum Kapituły Łacińskiej we Lwowie*, w: „Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, t. 2, Lwów 1923, s. 391-428; tenże, *Archiwum Kapitulne we Lwowie*, „Archeion”, t. 5 (1929) s. 31-36.

²⁴ Tamże, s. 31.

przelewania akt z kancelarii kapitulnej do Archiwum nie jest dotąd uregulowana i od 1921 r. żadne nowe akta w skład Archiwum nie weszły²⁵.

W podobnej sytuacji znajdowało się archiwum archidiecezjalne:

Przed wszystkim chodziło o uporządkowanie i zinwentaryzowanie archiwaliów przechowywanych w Kurii arcybiskupiej we Lwowie. Równocześnie [...] Kuria zaczęła ściągać wszelkie archiwalia sprzed 1800 r. znachodzące się w urzędach parafialnych na obszarze archidiecezji lwowskiej, niekiedy w zupełnym zaniedbaniu i zapomnieniu. W ten sposób powstało Archiwum archidiecezjalne obrz. łąc. we Lwowie, w skład którego weszły przede wszystkim archiwalia przechowywane w Kurii arcybiskupiej, stanowiące Archiwum konsystorskie, tudzież archiwa poszczególnych parafii archidiecezji lwowskiej, obok szczątków Archiwum zarządu dóbr arcybiskupich i luźnych archiwaliów obcych, zabłąkanych przypadkowo²⁶.

Dodać należy, że istniejące w granicach powojennej Polski Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu w okresie międzywojennym znajdowało się poza granicami Rzeczypospolitej, na terenie państwa pruskiego. Jest to obecnie najstarsze i najbogatsze archiwum diecezjalne w Polsce. Jego reorganizacja dokonana się w latach 1894-1896 (za rządów kardynała Jerzego Koppa); archiwum zostało otwarte 1 lipca 1896 roku.

LATA 1945-1989

Energiczne działania na polu archiwistyki kościelnej, prowadzone w okresie międzywojennym, przerwał wybuch drugiej wojny światowej. Jej katastrofalne skutki dla archiwów stały się, po jej zakończeniu, powodem zintensyfikowania działań na rzecz zabezpieczenia od degradacji ocalałych zbiorów. Na okres od zakończenia drugiej wojny światowej do czasu zainicjowania przemian ustrojowych państwa polskiego w 1989 roku przypada szereg wydarzeń, które nadały nowe impulsy działaniom na rzecz archiwów kościelnych, chociaż w okresie istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, przez kilka dziesiątków lat Kościół niepokoił się o swoje zasoby archiwalne. Obawiał się możliwości zawłaszczenia ich przez państwo komunistyczne. Obawy te nasiliły się zwłaszcza po wejściu w życie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym z 1983 roku.

W okresie powojennym należy zwrócić uwagę na kilka faktów, które odegrały zasadniczą rolę w dziedzinie archiwistyki kościelnej. Jednym z najważniejszych było erygowanie w 1956 roku Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych. W tym okresie, z tą właśnie instytucją łączyły się wszelkie przedsięwzięcia podej-

²⁵ Tamże, s. 34.

²⁶ S. Zajączkowski, *Archiwum archidiecezjalne*, s. 3.

stawiane w skali ogólnopolskiej na rzecz archiwów kościelnych. Związanie się z tą placówką naukowo-badawczą dawało możliwość wpływania na kształt wszelkich rozwiązań w zakresie archiwistyki kościelnej w Polsce na tyle, na ile pozwalały władze kościelne oraz warunki polityczne, w jakich przyszło funkcjonować uczelni katolickiej, w ramach której istniał Ośrodek ABMK. Ze względu na ówczesne warunki polityczne, ograniczenia dotyczyły na przykład swobodnych oficjalnych kontaktów z archiwistami z instytucji państwowych²⁷.

Czołową postacią, związaną z Ośrodkiem ABMK, był ks. Stanisław Librowski, organizator i kierownik Archiwum Diecezjalnego we Włocławku, kierownik Katedry Metodologii i Nauk Pomocniczych Historii Kościoła w Instytucie Historii Kościoła KUL. Był on redaktorem organu Ośrodka ABMK (do tomu 60. włącznie) – półrocznika „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, wydawanego od 1959 roku (pierwszy zeszyt ukazał się w 1960 roku). Jako redaktor wspomnianego półrocznika, ks. Librowski mógł w sposób nieskrępowany propagować na jego łamach ideę tworzenia historycznych archiwów kościelnych²⁸. W porównaniu z okresem międzywojennym, publikacje jego i innych autorów może nie wniosły nowych teoretycznych ustaleń w kwestii tworzenia i funkcjonowania kościelnych archiwów historycznych, ale stanowiły impuls i zachętę do kontynuowania akcji rozpoczętej przed wojną. Autorzy ich rozwijali głównie założenia przedwojenne, rozbudowując je o zalecenia dostosowane do nowych warunków. Były to głównie praktyczne wskazówki odnoszące się do działań związanych z powołaniem do życia archiwum historycznego w diecezji czy zgromadzeniu zakonnym i podejmowaniem w nim podstawowych prac²⁹.

Potwierdzeniem słuszności akcji promującej tworzenie archiwów kościelnych był zapis w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku zalecający biskupom diecezjalnym powoływanie w swoich diecezjach „archiwów historycznych”. Przez pierwsze lata obowiązywania KPK, na ten zapis zwracano jednak niewielką uwagę³⁰. Ten przepis prawa kościelnego jest kolejnym ważnym wydarzeniem w procesie tworzenia diecezjalnych archiwów historycznych. Zalecenia kodeksowe zaczęto w Polsce wprowadzać dopiero po 1989 roku.

²⁷ M. Dębowska, *Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II 1956-2006*, Lublin 2006, *passim*.

²⁸ Zob. M. Dębowska, *Wkład Księdza Profesora Stanisława Librowskiego w rozwój archiwistyki kościelnej w Polsce*, w: *Ksiądz Stanisław Librowski archiwista, historyk Kościoła i dydaktyk*, red. W. W. Żurek, D. Kiper, Lublin 2015, s. 11-29.

²⁹ Zob. S. Librowski, *Stan i potrzeby archiwów kościelnych oraz program pracy na najbliższy okres*, ABMK, t. 1 (1959/1960) z. 1, s. 20-33. Jest to referat wygłoszony na zjeździe archiwistów, bibliotekarzy i muzealników kościelnych; zjazd – zorganizowany przez Ośrodek ABMK, przy poparciu władz kościelnych – odbył się 26-27 VI 1957 roku na Jasnej Górze. S. Librowski, *Dotychczasowe osiągnięcia w dziedzinie reformy organizacji archiwów kościelnych w Polsce*, ABMK, t. 3 (1961) z. 1-2, s. 3-24.

³⁰ Artykuł A. Weissa, *Archiwa kościelne w „Codex iuris canonici” papieża Jana Pawła II*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 31 (1984) z. 4, s. 115-124, był jednym z pierwszych głosów na ten temat.

Do niewykorzystanych w tym okresie szans dla archiwistyki kościelnej należała z pewnością, wysunięta w latach osiemdziesiątych przez dyrektora Ośrodka ABMK ks. prof. Zygmunta Zielińskiego, propozycja powołania do życia Rady Archiwalnej. Jej członkowie mieli być wybierani z grona archiwistów kościelnych (diecezjalnych i zakonnych). Rada miała być organem właściwym do opiniowania poprawności stosowania zasad archiwalnych, spełniać funkcję doradcy metodycznego w odniesieniu do działań podejmowanych w archiwach kościelnych, w tym w kwestii opieki nad archiwiami. Z powodu sprzeciwu władz kościelnych plan powołania do życia Rady Archiwalnej nie został zrealizowany³¹.

W okresie od zakończenia wojny do 1989 roku powołano do życia diecezjalne archiwa historyczne we Włocławku (1946), Tarnowie (1958), Gnieźnie (1960), Warszawie (1960), Drohiczynie (1970), Częstochowie (lata 70.), Białymstoku (1980), Opolu (1986). W latach powojennych zorganizowano także archiwa historyczne w diecezjach: lubelskiej, łomżyńskiej, warmińskiej, sandomierskiej i siedleckiej. Trudno jednakże wskazać konkretną datę ich powstania. W wymienionych (archi) diecezjach archiwa te wprawdzie funkcjonują, ale niektóre z nich nie otrzymały podstawowych aktów prawnych, jakimi – poza dekretem erygującym tę instytucję – są statut i regulamin³². W związku z tym, należy stwierdzić, iż nie są to instytucje w pełni zorganizowane. Ksiądz S. Librowski już w 1957 roku wskazał, że „bez ogłoszenia erekcji archiwum, czy chociaż nadania mu statutu, znaczna ilość naszych diecezji i prowincji zakonnych będzie posiadała jedynie stopy leżących akt, ale archiwum we właściwym tego słowa znaczeniu mieć nie będzie”³³.

Oprócz wymienionych już diecezji, także w Krakowie funkcjonuje bogate historyczne archiwum kurii archidiecezjalnej (Archiwum Kurii Metropolitalnej), także i ono nie posiada podstawowych aktów prawnych. W tymże mieście przechowywane są także archiwalia dawnej archidiecezji lwowskiej w Archiwum im. Abpa Eugeniusza Baziaka³⁴.

OKRES PO 1989 ROKU

Trzeci okres w stuletnich bez mała dziejach archiwów kościelnych w Polsce przypada na lata transformacji ustrojowej państwa polskiego.

³¹ M. Dębowska, *Ośrodek*, s. 95.

³² K. Maciejko, *Wdrażanie normatywy archiwalnej Kodeksu Prawa Kanonicznego w polskich archiwach kościelnych na przykładzie archiwów diecezjalnych w Olsztynie, Pelplinie i Toruniu – próba oceny*, „Archeion”, t. 110 (2010) s. 46-52.

³³ S. Librowski, *Stan i potrzeby archiwów kościelnych*, s. 22.

³⁴ M. Dębowska, *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, Kielce 2002, s. 25-120.

W tym okresie (w 1992 roku) nastąpiła reorganizacja struktur terytorialnych Kościoła katolickiego w Polsce; powstało kilkanaście nowych diecezji. Władze nowych diecezji, wypełniając przepisy KPK z 1983 roku, powołują do życia własne archiwa historyczne i – w przeciwieństwie do diecezji o dawniejszej metryce – nie popełniają błędów w ich tworzeniu – na początek biskupi diecezjalni ogłaszają akt erekcji archiwum, statut i regulamin.

Ważnym wydarzeniem było wydanie w 1997 roku przez Papieską Komisję do spraw Kościelnych Dóbr Kultury listu o funkcji pastoralnej archiwów kościelnych (*La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici*)³⁵.

Możliwość pozyskiwania funduszy ze źródeł pozakościelnych sprawia, że powstają nowe budynki, modernizuje się starsze; lokale przeznaczone dla archiwum są dostosowywane do wymagań stawianych tego typu instytucjom.

Znikły ograniczenia w kontaktach państwowej i kościelnej służby archiwalnej; zanikają uprzedzenia strony kościelnej w stosunku do strony państwowej i odwrotnie – odpowiednie organa państwowe, w sposób wyraźny, deklarują autonomię archiwów kościelnych.

Obecnie wszystkie diecezje w Polsce posiadają własne – lepiej lub gorzej zorganizowane – archiwa, przechowujące materiały archiwalne wytworzone przez instytucje i urzędy działające w czasie istnienia danej jednostki terytorialnej Kościoła katolickiego³⁶.

Historyczne archiwa zakonne z pewnością odbiegają swoją formą organizacyjną od archiwów diecezjalnych. Niewiele o nich było wiadomo w okresie międzywo-

³⁵ M. Leszczyński, *Funkcja pastoralna archiwów kościelnych (Omówienie dokumentu Stolicy Apostolskiej)*, „Adhibenda”, nr 1 (2014) s. 89-93. Kazimierz Łatak (*Podstawy prawne i zasady ogólne zarządzania zasobami archiwów kościelnych z uwzględnieniem materiałów digitalizowanych*, w: *Strategia i metoda digitalizacji i udostępniania zbiorów kościelnych*, red. M. Bała, S. Dziekoński, Warszawa 2012, s. 63) przecenia jednak jego wpływ na stan polskich archiwów kościelnych („Jednym z katalizatorów prac nad nowoczesnym urządzeniem i porządkiem polskich archiwów kościelnych był także *List okólny* z dnia 7 lutego 1997 roku Papieskiej Komisji ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła na temat pastoralnej funkcji archiwów, w którym dość mocno podkreślono znaczenie tychże archiwów także dla nauki i całej ludzkości”), zwłaszcza że odwołuje się on tylko do streszczenia tegoż dokumentu, opublikowanego na lamach półrocznika ABMK (J. Śrutwa, *List okólny Papieskiej Komisji ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła, z dnia 7 lutego 1997 roku na temat pastoralnej funkcji archiwów kościelnych (streszczenie)*, ABMK, t. 70 (1998) s. 231-236). Na język polski przełożył *List okólny* ks. Rafał Rybacki dopiero w 2010 roku, w 85. rocznicę utworzenia Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu – *Duszpasterska funkcja archiwów kościelnych. List okólny do Biskupów Diecezjalnych. Watykan, dnia 2 lutego 1997*, Poznań 2010.

³⁶ Zestawienia archiwów diecezjalnych w Polsce (stan z 2014 roku) dokonał K. Dowgiało, *Wykaz archiwów diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „Archiva Ecclesiastica”, 7 (2014) nr 7, s. 125-138. Podobne zestawienie w odniesieniu do archiwów zakonnych wykonała K. A. Kołodziejczyk, *Wykaz archiwów zakonnych i zgromadzeń zakonnych żeńskich i męskich Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „Archiva Ecclesiastica”, 7 (2014) nr 7, s. 81-123. Por. *Polskie archiwa diecezjalne*, zestawiała J. Dziwoki, w: *Ochrona zasobu archiwów kościelnych*, red. A. Laszuk, Warszawa 2012, s. 223-229.

jennym. W okresie powojennym archiwiści zakonni brali czynny udział w ogólnopolskich spotkaniach archiwistów kościelnych, opracowywali materiały archiwalne własnych rodzin zakonnych i ogłaszali je drukiem. Natomiast trudno mówić o archiwach zakonnych jako samodzielnych instytucjach. Są to raczej wyodrębnione komórki w strukturze organizacyjnej kurii generalnych lub prowincjalnych, mające zazwyczaj jednego pracownika. W wielu zakonach czy zgromadzeniach zakonnych warunki lokalowe przechowywania archiwaliów nie odbiegają w niczym od standardowych. Archiwalia są udostępniane, ale przeważnie po wcześniejszym uzgodnieniu terminu korzystania. Pracownicy tych archiwów prowadzą również badania naukowe.

Znaczącym wydarzeniem było powstanie w 2004 roku Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych, którego zadaniem było „podjęcie działań zmierzających do zintegrowania środowiska osób zajmujących się archiwami kościelnymi. Potrzebna jest bowiem lepsza współpraca, wymiana informacji i wzajemne wspieranie się”³⁷. Stowarzyszenie wydaje biuletyn: „Archiva Ecclesiastica. Biuletyn Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych”. Ukazało się osiem numerów; ostatni w 2015 roku.

MATERIAŁY ARCHIWALNE I WARUNKI LOKALOWE ICH PRZECHOWYWANIA

W okresie przedrozbiorowym zdecydowana większość instytucji kościelnych lokowała swoje akta we własnych stałych siedzibach. Jedynie kancelarie biskupie, „wędrujące” zawsze z dworem biskupim, nie przewoziły wszystkich akt z miejsca na miejsce, lecz – zgodnie z miejscowym obyczajem – składano je bądź w pomieszczeniach kapituły katedralnej³⁸ bądź w siedzibie konsystorza generalnego, a nawet konsystorza okręgowego – jeśli biskupi rezydowali stale poza stolicami diecezji³⁹. Na przykład, księgi wizytacyjne przekazywane były często pod opiekę kapituł ka-

³⁷ Bp P. Libera, *Słowo powitania skierowane do uczestników spotkania archiwistów kościelnych w Sekretariacie Episkopatu Polski w Warszawie w dniu 18 czerwca 2004 roku*, „Archiva Ecclesiastica”, 1 (2004) nr 1, s. 44. Zob. W. Właźlak, *Powstanie i działalność Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych w Polsce*, „Archiva Ecclesiastica”, 8 (2015) nr 8, s. 111-127.

³⁸ Skutkowało to obraniem za pomieszczenie dla archiwum historycznego kapitułarzy przy kościołach katedralnych (Gniezno, Włocławek).

³⁹ Arcybiskupi gnieźnieńscy przechowywali swoje akta w siedzibie konsystorza okręgowego w Łowiczu (w 1863 roku, w związku z jego zniesieniem zostały przekazane do Warszawy, gdzie spłonęły podczas Powstania Warszawskiego); arcybiskupi krakowscy – w konsystorzu okręgowym w Kielcach (stopniowo przewieziono do Krakowa); biskupi łuccy – w konsystorzu okręgowym w Janowie Podlaskim (ostatecznie znalazły się w Siedlcach); episcopalia poznańskie przechowywano od połowy XVII wieku w konsystorzu okręgowym w Warszawie (spłonęły podczas Powstania Warszawskiego).

tedralnych⁴⁰. Akta przewożone z miejsca na miejsce mogły ulegać zniszczeniu bądź zagubieniu.

W okresie staropolskim miejscem przechowywania akt kościelnych były najczęściej kościoły katedralne, kolegiackie, parafialne (skarbcce, zakrystie, wieże). W tych zaś były specjalne skrzynie, w których je umieszczano. Ciekawe rozwiązanie zastosowano we Wrocławiu. Tam akta mieściły się w tzw. górnej zakrystii, znajdującej się nad właściwą zakrystią parafialną kościoła katedralnego. Dokumenty umieszczano w skrzynkach, oznaczonych odpowiednimi sygnaturami. W 1455 roku złożono je w – specjalnie do tego celu wykonanej – szafie archiwalnej, która dziś jest zabytkiem, unikatowym nawet w skali światowej.

Na przełomie wieków XVIII i XIX centralne instytucje diecezjalne uległy przekształceniu – kurie biskupie zostały połączone z konsystorzami generalnymi, tworząc jeden organizm (konsystorze generalne nowego typu). Generalnie, episcopalia staropolskie pozostały tam, gdzie były przechowywane w poprzednim okresie. W okresie zaborów niektóre instytucje kościelne uległy likwidacji (klasztory, kapituły kolegiackie, konsystorze okręgowe). Ich akta przekazywano zwykle do centralnej instytucji w diecezji, czyli konsystorzy generalnych (nowego typu). Także akta skasowanych klasztorów przekazywano do instytucji diecezjalnych (na przykład seminariów duchownych) lub też pozostawiano na miejscu, powiększając zasób archiwum parafialnego (te akta często, jako niekonieczne do funkcjonowania parafii – ulegały rozproszeniu, a nawet świadomemu niszczeniu). Akta staropolskie i zniesionych instytucji tworzyły w konsystorzach generalnych zasób historyczny, czasami będący uciążliwym balastem. Dlatego też – w przypadku braku pomieszczeń – przenoszono je z miejsca na miejsce, co oczywiście korzystne dla materiałów archiwalnych nie było. W diecezji chełmińskiej, w okresie przedrozbiorowym, akta przechowywane były w Chełmży, najpierw w skarbcu katedralnym, następnie w kapitularni. W 1824 roku materiały archiwalne zostały przeniesione do Pelplina i złożone w klasztorze pocysterskim. W 1830 roku archiwum kapitulne umieszczono w nowym kapitularni, natomiast archiwalia biskupie i konsystorskie złożono – we wzniesionym w latach 1851-1852 – budynku konsystorza generalnego. Część akt klasztornych znalazła swoje miejsce w budynku biblioteki seminaryjnej.

Tworzenie archiwów historycznych w Polsce międzywojennej mogło okazać się błogosławieństwem dla akt dawnych, niepotrzebnych do bieżącego urzędowania. Archiwa historyczne tworzone na bazie materiałów archiwalnych przechowywanych w diecezjach w składnicach kurii diecezjalnych (a więc w budynkach tychże instytucji), bądź na bazie archiwów kapitulnych, do których dołączano archiwa innych instytucji diecezjalnych; wówczas archiwum historyczne znajdowało pomieszczenie najczęściej w kapitularniach, gdzie od wieków przechowywane były akta kapitulne.

⁴⁰ Na przykład, w Krakowie księgom wizytacyjnym – podczas opracowywania zasobu archiwum kapituły katedralnej – nadano sygnatury, które dotychczas mogą sugerować, że były one własnością archiwum kapitulnego.

W początkach tworzenia historycznych archiwów kościelnych wznoszono także nowe budynki – najczęściej celem umieszczenia w nich wszystkich rodzajów dóbr kulturowych Kościoła katolickiego (czyli zbiorów archiwalnych, bibliotecznych, muzealnych). Te trzy rodzaje zbiorów w tradycji kościelnej traktowane były najczęściej łącznie (łączył je właściciel, opiekun i pomieszczenie). Do XV wieku przechowywano je raczej we wspólnym miejscu, najczęściej w skarbcu kościelnym, a w przypadku jego braku – w zakrystii. Rozłączano je wówczas, gdy rozrastały się do rozmiarów, przerastających możliwości wspólnego przechowywania. Wówczas zwykle dla akt i ksiąg szukano innego, ale najczęściej wspólnego pomieszczenia⁴¹ (obecnie jeszcze bardzo często starodruki traktowane są jako część zasobu archiwalnego⁴²). W Poznaniu, gdzie powstało pierwsze w odrodzonej Polsce historyczne archiwum diecezjalne, zostało ono połączone z Muzeum Archidiecezjalnym i Biblioteką Archidiecezjalną. Wszystkie trzy rodzaje zbiorów znalazły swoją siedzibę w zabytkowym gmachu dawnej Akademii Lubrańskiego, odremontowanym i odpowiednio przystosowanym do nowych potrzeb. We Wrocławiu, w okresie rządów kardynała Jerzego Koppa, wzniesiono w latach 1894-1896 osobny gmach, przeznaczony dla wszystkich rodzajów zbiorów kościelnych. W Płocku wybudowano w latach 1925-1927 nowy gmach dla biblioteki seminaryjnej. W tym gmachu znalazło swoją siedzibę także historyczne archiwum diecezjalne, powołane uroczyście do życia 1 lutego 1928 roku.

O losach materiałów archiwalnych w diecezjach i prowincjach zakonnych decydują odnośni przełożeni, gdyż archiwa kościelne stanowią sieć zdecentralizowaną. Jeszcze do lat siedemdziesiątych czy osiemdziesiątych XX wieku archiwa przeważnie były gdzieś na jednym z ostatnich miejsc na liście instytucji czy organizacji kościelnych, oczekujących na swoje własne lokum. Zwłaszcza po wojnie, kiedy wszędzie istniały poważne braki lokalowe, archiwa nie zawsze miały szczęście, by otrzymać odpowiednie pomieszczenie. W pierwszych trzech powojennych dziesiątkach lat sytuacja lokalowa archiwów praktycznie nie zmieniała się. Okres ten nie sprzyjał wznoszeniu nowych budynków dla potrzeb Kościoła katolickiego. Tak więc, w warunkach konfliktu interesów lokalowych między archiwum i potrzebami innych instytucji kościelnych było rzeczą raczej pewną, że prawie zawsze potrzeby archiwum przegrają. Dla przykładu można zacytować słowa ks. Tadeusza Krahela, do 2001 roku dyrektora Archiwum Diecezjalnego (od 1992 roku – Archidiecezjalnego) w Białymstoku, gdzie „przeniesiono [w 1975 roku – M.D.] Archiwum i Bibliotekę z sali nad zakrystią kościoła do pomieszczenia na wieżę⁴³. Z powodu braku pomiesz-

⁴¹ S. Librowski, *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne. Podobieństwa i różnice. Próba rozgraniczenia*, ABMK, t. 16 (1968) s. 5-9.

⁴² Np. we Wrocławiu dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego zarządza także rękopisami, inkuabułami i starodrukami Biblioteki Kapitulnej, traktowanymi jako oddział tegoż Archiwum.

⁴³ W czasie tworzenia archiwum akt dawnych archidiecezji w Białymstoku (takiej nazwy używano na określenie tej części archidiecezji wileńskiej, która po zakończeniu drugiej wojny światowej znalazła się w nowych granicach państwa polskiego) bazę materiałową stanowiły archiwalia parafii prokatedralnej p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Białymstoku (akta archidie-

ceń na sale katechetyczne, archiwalia i książki przeniesiono później na galerię nad boczną nawą kościoła, gdzie uległy wielkiemu zakurzeniu⁴⁴.

Pewna zmiana w podejściu władz kościelnych do lokalowych potrzeb archiwów kościelnych nastąpiła w latach osiemdziesiątych XX wieku, a lata dziewięćdziesiąte tego wieku i pierwsze dziesięciolecie obecnego stulecia to okres, w którym następują istotne zmiany w warunkach lokalowych tworzonych do przechowywania kościelnych materiałów archiwalnych. Istotnym przełomem jest możliwość zdobywania funduszy na budowanie lub dostosowywanie lokali do przechowywania materiałów archiwalnych. Kierownictwo archiwów jest powierzane młodym ludziom, którzy umieją znaleźć się w nowej sytuacji.

W ostatnim trzydziestoleciu niektóre archiwa znajdowały swoje siedziby w nowo wznoszonych budynkach. Jednak nie było takiego precedensu (aż do chwili wejścia Polski do Unii Europejskiej), by powstał nowy budynek przeznaczony wyłącznie na użytek archiwum. Do dzisiaj na terenie Polski powstał tylko jeden magazyn zaprojektowany i wykonany wyłącznie do przechowywania materiałów archiwalnych (magazyn Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu)⁴⁵.

Nowe budynki wznoszone były i są z przeznaczeniem dla różnych instytucji kościelnych. W tych dla potrzeb archiwów projektuje się i wyposaża jedynie część lokali. W Lublinie Archiwum Archidiecezjalne mieściło się do wojny i po wojnie w gmachu Kurii Diecezjalnej. W 1985 roku otrzymało nowy lokal w nowo wzniesionym budynku obok gmachu kurii. Magazyny zlokalizowano na pierwszym piętrze i wyposażono w przesuwane regały. Powierzchnia nie była zbyt wielka, a także sufity nie były zbyt mocne, stąd Archiwum nie mogło przejmować akt parafialnych. W latach 1980-1984 wzniesiono w Pelplinie nowy, obszerny gmach, gdzie stworzono bardzo dobre warunki do przechowywania materiałów archiwalnych. W Opolu Archiwum Diecezjalne mieści się w gmachu Muzeum Diecezjalnego, wybudowanym w latach 1980-1987.

Najczęściej archiwa mieszczą się w budynkach seminariów duchownych i kurii diecezjalnych, zaś archiwa zgromadzeń zakonnych – w gmachach zarządów prowincji, domach generalnych, natomiast w przypadku najstarszych zakonów – w poszczególnych klasztorach.

cezji wileńskiej pozostały w Wilnie), przechowywane w sali nad zakrystią tegoż kościoła, T. Krahel, *Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku*, ABMK, t. 53 (1986) s. 41.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ R. Dworacki, *Fundusze ze środków Unii Europejskiej i sposoby ich wykorzystania, na przykładzie Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, w: *Ochrona zasobu archiwów kościelnych*, s. 211-222.

PIŚMIENICTWO

Publikacje ukazujące się w pierwszych dziesięcioleciach po zakończeniu II wojny światowej nie wniosły nowych teoretycznych ustaleń do archiwistyki kościelnej (chodzi tu głównie o wypracowanie reguł wyodrębniania zespołów archiwalnych, ich nazewnictwa itd.). W tym okresie położono główny nacisk na praktyczne wskazówki odnoszące się do działań związanych z powołaniem do życia i funkcjonowaniem archiwum historycznego.

Autorzy zajmujący się problematyką dotyczącą archiwów kościelnych koncentrują się przeważnie na własnym archiwum – jego dziejach, zasobie, funkcjonowaniu. Rzadziej sięga się do tematów ogólniejszych. W piśmiennictwie o archiwach historycznych Kościoła katolickiego w Polsce brakuje naukowej monografii im poświęconej. Jedynym podręcznikiem pozostaje jak dotychczas, opracowanie Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*⁴⁶. Wśród archiwistów kościelnym znacznym zainteresowaniem cieszą się zagadnienia związane z archiwami parafialnymi. Po stu latach od ukazania się pracy Alojzego Jougana⁴⁷, problematykę tę podjęli księża Robert Romuald Kufel⁴⁸ i Leszek Wilczyński⁴⁹.

Powstało już szereg opracowań o poszczególnych archiwach diecezjalnych i zakonnych⁵⁰. Charakterystyczny jest fakt, że wprawdzie jako pierwsze zaczęły być tworzone archiwa diecezjalne jako odrębne instytucje, niemniej jednak to archiwa zakonne zapo-

⁴⁶ Wydanie pierwsze: Kalwaria Zebrzydowska 1989; wydanie drugie, poprawione i uzupełnione, pod redakcją T. Moskala i A. K. Sitnika, Kalwaria Zebrzydowska 2013.

⁴⁷ A. Jougan, *Kancelaria parafialna czyli zbiór przepisów kościelnych i państwowych dla urzędów parafialnych z szczególniejszem uwzględnieniem ksiąg metrykalnych*, Lwów 1912.

⁴⁸ *Kancelaria, registratura i archiwum parafialne na ziemiach polskich od XII do początku XXI wieku*, Zielona Góra 2005; *Jak prowadzić kronikę parafialną? Poradnik*, Zielona Góra 2014; *Jak prowadzić księgi parafialne? Poradnik*, Zielona Góra 2015.

⁴⁹ *ABC kancelarii i archiwum parafialnego*, Poznań 2012.

⁵⁰ Publikacje do 2002 r. zob. *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, oprac. M. Dębowska, Kielce 2002. Z najnowszych opracowań na uwagę zasługują: Z. Gmurczyk, *Archiwum Diecezjalne we Włocławku. Kontynuacja dziedzictwa księdza profesora Stanisława Librowskiego: stan obecny i perspektywy na przyszłość*, w: *Ksiądz Stanisław Librowski – archiwista, historyk Kościoła i dydaktyk*, red. W. W. Żurek, D. Kiper, Lublin 2015, s. 59-64; A. Kopiczko, *Dzieje i zasób Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Olsztyn 6-8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 265-271; tenże, *Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie*, w: *Archiwa Ziem Zachodnich i Północnych Polski (1945-2005). Tradycja i współczesne wyzwania. Materiały z sesji naukowej, która odbyła się 21 IX 2005 r. w Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie*, red. K. Kozłowski, Warszawa-Szczecin 2007, s. 147-153; R. R. Kufel, *Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze 2003-2013*, Zielona Góra 2013; A. Nadolny, *Archiwum Diecezjalne w Pelplinie i jego zasób*, w: *Archiwa ziem zachodnich i północnych Polski*, s. 165-174; G. Wejman, *Archiwum Archidiecezjalne w Szczecinie*, w: *Archiwa Ziem Zachodnich i Północnych Polski*, s. 221-231; W. P. Wlazlak, *Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie – dzieje i zasób*, w:

czątkowały akcję publikowania katalogów lub inwentarzy swoich zasobów. Czyniły to zarówno archiwa zakonów męskich⁵¹, jak i żeńskich⁵². Wpływ na to miał niewątpliwie fakt, że archiwa diecezjalne mają znacznie większy zasób niż archiwa zakonne. Publikowanie więc takich całościowych katalogów lub inwentarzy nie może więc wchodzić w rachubę. Dodatkową przeszkodą jest fakt, że nie wszystkie archiwa diecezjalne mają uporządkowany i opisany zasób. Niektóre z katalogów pokazujących zasoby archiwów zakonnych (męskich i żeńskich) zostały opublikowane na łamach półrocznika „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”. Inwentarze kolekcji, zespołów archiwalnych lub innych części zasobów (serie akt metrykalnych, wizytacyjnych) posiadają archiwa (archi)diecezjalne w: Częstochowie⁵³, Gnieźnie⁵⁴, Katowicach⁵⁵, Koszalinie⁵⁶, Krako-

Archiwa i kancelarie w służbie Kościoła i nauki, red. W. Zawitkowska, W. P. Wlazlak, Rzeszów 2012, s. 13-25.

⁵¹ Informacje na temat katalogów archiwów zakonów męskich zob. R. Prejs, *Struktura zasobu archiwów zakonów męskich*, ABMK, t. 70 (1998) s. 56-59 (4. *Struktura zasobu archiwum zakonu męskiego na przykładzie opublikowanych inwentarzy*).

⁵² Katalogi zasobów archiwów zgromadzeń zakonnych żeńskich ukazywały się głównie na łamach półrocznika „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” – *Katalog Archiwum Klasztoru Sióstr Bernardynek przy kościele św. Józefa w Krakowie*, oprac. R. Gustaw, K. Kaczmarczyk, ABMK, t. 20 (1970) s. 5-94; W. Kolak, J. Marecki, S. Radoń, *Inwentarz Archiwum Benedyktynek w Staniątkach*, Kraków 2003; T. Kudryk, *Inwentarz Archiwum Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej. Stara Wieś*, ABMK, t. 50 (1985) s. 1-435; Z. Rusztyn, *Inwentarz generalnego zasobu archiwalnego Zgromadzenia Córki Bożej Miłości we Wiedniu 1848-1991*, ABMK, t. 66 (1996) s. 11-206.

⁵³ W. Wlazlak, *Katalog mikrofilmów ksiąg metrykalnych Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej*, Częstochowa 2002; J. Związek, *Inwentarz ksiąg konsystorskich i dziekańskich w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie*, „Ziemia Częstochowska”, 19 (1993) s. 1-115; tenże, *Inwentarz łacińskich ksiąg metrykalnych Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie*, ABMK, t. 37 (1978) s. 175-220, t. 38 (1979) s. 37-72, t. 39 (1979) s. 5-40, t. 40 (1980) s. 289-328, t. 41 (1980) s. 53-90; tenże, *Inwentarz łacińskich ksiąg metrykalnych Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie*, Lublin 1980.

⁵⁴ M. Aleksandrowicz, J. Rył, W. Zientarski, *Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie*, w: *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego. Informator o materiałach archiwalnych*, t. 2, red. C. Skopowski, Warszawa 1982, s. 85-235 (informator o zasobie AAG); W. Kujawski, *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-pomorskiej przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie (Część pierwsza)*, ABMK, t. 77 (2002) s. 149-268; tenże, *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-pomorskiej przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie (Część druga)*, ABMK, t. 78 (2002) s. 71-159; S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej. Część 2: Akta przechowywane w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie*, ABMK, t. 32 (1976) s. 5-157, t. 33 (1976) s. 71-223.

⁵⁵ J. Dziwoki, H. Kowalczyk, *Kancelaria biskupa Stanisława Adamskiego w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 27/28 (1994/1995) s. 435-485 oraz ABMK, t. 65 (1996) s. 83-148; *Księgi metrykalne w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach. Przewodnik po zespole*, oprac. H. Dudała, W. Schäffer, Katowice 2013.

⁵⁶ *Inwentarz archiwalny. Materiały archiwalne przekazane przez Diecezję Gorzowską nowo erygowanej Diecezji Koszalińsko-Kolobrzeszkiej z lat 1945-1972*, oprac. T. Ceynowa, Koszalin-Radom 2014.

wie⁵⁷, Poznaniu⁵⁸, Rzeszowie⁵⁹, Sandomierzu (zespół Kapituła Kolegiacka/Katedralna w Sandomierzu)⁶⁰, Warszawie⁶¹, Wrocławiu⁶², Zielonej Górze⁶³. Stosunkowo najliczniejsze tego typu pomoce archiwalne zostały wykonane w odniesieniu do zasobu archiwum diecezji wrocławskiej⁶⁴. Dotychczas tylko jedno archiwum diecezjalne (Archi-

⁵⁷ J. Kracik, *Zasoby Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie*, „Analecta Cracoviensia”, 9 (1977) s. 471-493; *Inwentarz dokumentów katyńskich przechowywanych w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie*, wstęp i oprac. S. M. Jankowski, A. Roliński, Kraków 2002; E. Knapke, *Akta oficjalatu i wikariatu generalnego krakowskiego do połowy XVI wieku*, Kraków 2010.

⁵⁸ M. Banaszak, F. Lenort, *Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu*, w: *Dzieje Poznania i Województwa Poznańskiego. Informator o materiałach archiwalnych*, t. 2, red. C. Skopowski, Warszawa 1982, s. 237-487 (informator o zasobie AAP); S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej. Część 3: Akta przechowywane w Częstochowie, Łodzi, Łowiczu, Pelplinie, Poznaniu i Warszawie*, ABMK, t. 34 (1977) s. 95-123 (akta przechowywane w AAP).

⁵⁹ M. Nabożny, *Archiwum Diecezjalne w Rzeszowie. Powstanie, zasób i działalność*, ABMK, t. 97 (2012) s. 133-144.

⁶⁰ *Archiwum Kapituły Katedralnej Sandomierskiej. Pergaminy*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2002; *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII-XX wieku*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2010.

⁶¹ S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej. Część 3: Akta przechowywane w Częstochowie, Łodzi, Łowiczu, Pelplinie, Poznaniu i Warszawie*, ABMK, t. 34 (1977) s. 124-150 (akta przechowywane w AAW).

⁶² J. Pater, *Pfarrbücherverzeichnis für das Erzbistum Breslau*, Regensburg 1998; W. Urban, *Katalog Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu. Rękopisy*, ABMK, t. 10 (1965) s. 5-32, t. 11 (1965) s. 5-108, t. 12 (1966) s. 5-74, t. 13 (1966) s. 5-89, t. 14 (1967) s. 5-131, t. 15 (1967) s. 91-248, t. 16 (1968) s. 19-242; tenże, *Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, cz. 1: Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi*, Rzym 1970, tenże, *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, Warszawa 1970; tenże, *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego”, 1970 nr 1, s. 285-421; tenże, *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, t. 3 (1973) s. 273-374, t. 4 (1974) s. 227-277, t. 5 (1976) s. 317-361, t. 6 (1978) s. 323-352, t. 7 (1979) s. 353-388, t. 8 (1980) s. 315-345.

⁶³ *Inwentarz archiwalny Kurii Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp. z lat 1945-1972*, oprac., R. Kufel, T. Dzwonkowski, Zielona Góra 2008.

⁶⁴ W. Kujawski, *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-pomorskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, ABMK, t. 68 (1997) s. 27-161, t. 71 (1999) s. 141-252, t. 73 (2000) s. 277-397, t. 74 (2000) s. 263-413, t. 76 (2001) s. 101-228, t. 80 (2003) s. 65-152; tenże, *Archiwum Diecezjalne we Włocławku. Przewodnik po zespołach*, „Studia Włocławskie”, t. 6 (2003) s. 501-526; S. Librowski, *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, t. 1-7, Włocławek 1994-1999 (dokumenty samoistne); tenże, *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dział II. Dokumenty w kopiańskich*, t. 1-10, Włocławek 1999-2002; tenże, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej. Cz. 1: Akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, z. 1-4, ABMK, t. 28 (1974) – t. 31 (1975) cz. 4: *Indeks geograficzno-historyczny, z. 1: Indeks do części I (zasób włocławski)*, ABMK, t. 37 (1978) s. 53-174.

wum Diecezjalne w Tarnowie) opublikowało inwentarz całego zasobu⁶⁵. Dostępny jest on także na stronie internetowej tegoż archiwum⁶⁶

Warte docenienia jest wydawanie przez trzy archiwa diecezjalne własnych czasopism. Jako pierwsze rozpoczęło działalność na tym polu Muzeum i Archiwum Diecezjalne w Łodzi. Pierwszy dyrektor tej placówki ks. Henryk Rybus już w 1939 roku zapoczątkował wydawanie serii publikacji pod wspólną nazwą: „Prace i materiały historyczne Archiwum Diecezjalnego w Łodzi”. W 1939 roku ukazały się dwa zeszyty pierwszego tomu. W 2005 roku czasopismo zostało wznowione pod tytułem: „Prace i materiały historyczne Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi i Muzeum Archidiecezji Łódzkiej”. Po reaktywowaniu ukazało się osiem tomów (2-9; t. 9 w 2012 roku)⁶⁷. W ślady Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi poszło Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, rozpoczynając wydawanie biuletynu pod nazwą: „Archiwariusz. Biuletyn Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu”⁶⁸. Ukazały się trzy numery – pierwszy w 2005 roku, drugi w 2006 roku i trzeci w 2007 roku. W 2014 roku ukazał się pierwszy tom wydawanego przez Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze rocznika zatytułowanego: „Adhibenda. Rocznik Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze”⁶⁹. W 2015 roku ujrzał światło dzienne rocznik drugi. Nie jest to łatwa forma aktywności, stąd należy się uznanie dla tych, którzy takiego trudu się podjęli.

Summary

ARCHIVES OF THE CATHOLIC CHURCH IN THE LAST CENTURY

Almost a hundred years ago, after the creation of the independent Polish state, various dioceses of the Catholic Church in Poland began the process of organizing archives as institutions independent of the chanceries and records repositories. The process of creating church historical archives (institutions) began in the interwar period and continues to this day, with a break for the years of the Second World War. It encompasses the following

⁶⁵ *Archiwum Diecezjalne w Tarnowie. Historia i zasób*, red. S. Tokarski, J. Słowik, M. Podgórski, A. Sołtys, Tarnów 2015, ss. 842.

⁶⁶ [Http://www.archiwum.diecezja.tarnow.pl/index.php/zasssoob](http://www.archiwum.diecezja.tarnow.pl/index.php/zasssoob) – dostęp: 23.05.2016.

⁶⁷ M. Rózański, „Prace i materiały historyczne Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi i Muzeum Archidiecezji Łódzkiej”. *Zawartość treściowa periodyku*, w: *Czasopisma archiwów, bibliotek i muzeów Kościoła katolickiego*, red. W. W. Żurek, Lublin 2014, s. 67-82.

⁶⁸ R. Dworacki, „Archiwariusz”. *Biuletyn Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, w: *Czasopisma archiwów, bibliotek i muzeów Kościoła katolickiego*, s. 83-97.

⁶⁹ R. R. Kufel, „Adhibenda”. *Rocznik Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze*, w: *Czasopisma archiwów, bibliotek i muzeów Kościoła katolickiego*, s. 99-103.

three periods: 1. the interwar period (1918-1939), 2. the stage which lasted from the end of the Second World War until the political transformation of the Polish state (1945-1989), 3. the latest period (after 1989). At that time, all dioceses (old and new ones) founded their own historical archives as specialized institutions, which took care of archival materials. Historical archives of religious orders differ slightly in its form of organization from the diocesan archives. They are rather separate units in the organizational structure of the general or provincial curia, usually having one employee.

Keywords: the Catholic Church, historical archives, diocesan archives, religious orders archives.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Diecezjalne w Tarnowie. Historia i zasób*, Tarnów 2015.
- Dębowska Maria, *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, Kielce 2002.
- Dębowska Maria, *Archiwa Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 92 (2009) s. 39-51.
- Dębowska Maria, *Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II 1956-2006*, Lublin 2006.
- Dębowska Maria, *Wkład Księdza Profesora Stanisława Librowskiego w rozwój archiwistyki kościelnej w Polsce*, w: *Ksiądz Stanisław Librowski archiwista, historyk Kościoła i dydaktyk*, red. W. W. Żurek, D. Kiper, Lublin 2015, s. 11-29.
- Dowgiało Karol, *Wykaz archiwów diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „Archiva Ecclesiastica”, 7 (2014) nr 7, s. 125-138.
- Dziwoki Julia, *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013.
- Kaczmarczyk Kazimierz, *Organizowanie archiwów diecezjalnych*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925 r.*, t. 1, Lwów 1925, s. 1-7, t. 2, Lwów 1927, s. 141-143.
- Kaczmarczyk Kazimierz, *W sprawie archiwów diecezjalnych*, „Wiadomości Diecezji Łódzkiej”, 7 (1927) s. 42-46.
- Kołodziejczyk Karolina Anna, *Wykaz archiwów zakonnych i zgromadzeń zakonnych żeńskich i męskich Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, „Archiva Ecclesiastica”, 7 (2014) nr 7, s. 81-123.
- Konarski Kazimierz, *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania*, Warszawa 1929.
- Kraheil Tadeusz, *Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 53 (1986) s. 41-42.
- Kufel Robert, *Powstanie archiwów kościelnych w Polsce. Zarys problematyki*, „Adhibenda”, nr 1 (2014) s. 71-88.
- Kwolek Jan, *Archiwa – przeszłości skarbnice*, „Ateneum Kapłańskie”, 21 (1935) t. 36, s. 524-528.

- Kwolek Jan, *Naukowa organizacja archiwów diecezjalnych*, „Archeion”, t. 4 (1928) s. 15-35.
- Leszczyński Mariusz, *Archiwum Archidiecezjalne w Lubaczowie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 53 (1986) s. 57-66.
- Librowski Stanisław, *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne. Podobieństwa i różnice. Próba rozgraniczenia*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 16 (1968) s. 15-18.
- Librowski Stanisław, *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1973, kol. 878-886.
- Librowski Stanisław, *Dotychczasowe osiągnięcia w dziedzinie reformy organizacji archiwów kościelnych w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki, Muzea Kościelne”, t. 3 (1961) z. 1-2, s. 3-24.
- Librowski Stanisław, *Stan i potrzeby archiwów kościelnych oraz program pracy na najbliższy okres*, „Archiwa, Biblioteki, Muzea Kościelne”, t. 1 (1959/1960) z. 1, s. 20-33.
- Łatak Kazimierz, *Podstawy prawne i zasady ogólne zarządzania zasobami archiwów kościelnych z uwzględnieniem materiałów digitalizowanych*, w: *Strategia i metoda digitalizacji i udostępniania zbiorów kościelnych*, red. M. Bała, S. Dziekoński, Warszawa 2012, s. 59-78.
- Maciejko Karol, *Wdrażanie normatywy archiwalnej Kodeksu Prawa Kanonicznego w polskich archiwach kościelnych na przykładzie archiwów diecezjalnych w Olsztynie, Pelplinie i Toruniu – próba oceny*, „Archeion”, t. 110 (2010) s. 46-52.
- Mamczak-Gadkowska Irena, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006.
- Ochrona zasobu archiwów kościelnych*, red. A. Laszuk, Warszawa 2012.
- Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.
- Prejs Roland, *Struktura zasobu archiwów zakonów męskich*, ABMK, t. 70 (1998) s. 45-59.
- Robótka Halina, Ryszewski Bohdan, Tomczak Andrzej, *Archiwistyka*, Warszawa 1989.
- Ryszewski Bohdan, *Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994.
- Tomczak Andrzej, *Zarys dziejów archiwów polskich. Część I – Do wybuchu I wojny światowej*, Toruń 1974.
- Weiss Anzelm, *Archiwa kościelne w „Codex iuris canonici” papieża Jana Pawła II*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 31 (1984) z. 4, s. 115-124.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, wyd. 2, popr. i uzup., red. T. Moskał, A. K. Sitnik, Kalwaria Zebrzydowska 2013.
- Zajączkowski Stanisław, *Archiwum Archidiecezjalne ob. łac. we Lwowie*, Lwów 1932.
- Zajączkowski Stanisław, *Archiwum Kapitulne we Lwowie*, „Archeion”, t. 5 (1929) s. 31-36.
- Zajączkowski Stanisław, *Archiwum Kapituły Łacińskiej we Lwowie*, w: „Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, t. 2, Lwów 1923, s. 391-428.